

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА ПІДПРИЄМСТВ ХЛІБОПЕКАРСЬКОЇ ГАЛУЗІ

У статті розглянуто динаміку обсягів виробництва хлібопекарських підприємств, виявлено основні проблеми, які гальмують розвиток галузі. Обґрунтовано необхідність розвитку ефективного конкурентного середовища підприємств цієї галузі за допомогою інститутів конкуренції.

The article considers the dynamics of volumes production for the enterprises of baker's industry, there are identified the main problems hindering the development of the industry. The necessity of effective competitive business environment of the industry through competition institutions is grounded.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Зміни, що відбуваються в економіці України протягом останніх десятиліть спрямовані на формування якісно нової системи господарювання, основу якої становить ефективне конкурентне середовище. Конкуренція як необхідна передумова функціонування ринкової економіки та внутрішній механізм ефективного та динамічного розвитку національної економіки завжди діє у певному середовищі.

Проте з перших кроків ринкових перетворень в нашій країні стало зрозуміло, що конкурентні відносини, які складаються у транзитивних економіках, потребують відповідного інституційного оформлення, оскільки поза таких інститутів вони замість конструктивної сили перетворюються на деструктивну. Тому, одним із визначальних моментів розвитку конкурентних відносин в Україні стало формування інститутів конкуренції [1, с.1].

Незважаючи на те, що сьогодні все більше підприємств відчувають тиск конкурентної боротьби, ще існують значні інституційні бар'єри конкуренції, що негативно впливає на процеси розвитку національної економіки України.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Основи інституціоналізму були закладені в економічну науку представниками так званого старого інституціоналізму – Т. Вебленом та Д. Коммонсом, а також нового інституціоналізму – Д. Норттом, який доводив, що інституційне середовище впливає не тільки на стимули до інновацій, але й до більш ефективної організації виробництва.

Дослідженню взаємозв'язку конкурентного середовища та інституціоналізму в умовах переходу до ринкової системи господарювання приділено увагу таких економістів як О. О. Костусев, який в рамках дослідження історичної динаміки конкуренції та монополії, розрізняє 2 типи монополізму: підприємницький та інституційний; С. О. Черненко – визначає інституційні чинники неефективності товарних ринків. Вагомий внесок в дослідження інституційних форм розвитку конкурентних відносин у перехідній економіці України (шляхом розробки рекомендацій щодо вдосконалення інституційних засад конкурентних відносин) зроблено Ю. Б. Росецькою.

Разом з тим, особливої уваги потребує дослідження впливу окремих факторів (у тому числі, й інституційного характеру) на розвиток конкурентного середовища на окремих ринках, зокрема і хлібопекарської галузі. Дослідженню сучасного стану, проблем та особливостей функціонування хлібопекарської галузі України присвячено праці А. Н. Васильченко, С. Ф. Волкової, А. О. Золотухіної, Н. Я. Пітель, О. С. Ралко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Узагальнення опублікованих наукових і прикладних праць з проблем інституціонального забезпечення ринкових відносин в цілому і конкурентного середовища підприємств зокрема, дозволяє зробити висновок, що висвітлення даних питань носить фрагментарний характер, є недостатнім та потребує подальшого дослідження, зокрема в рамках такої соціально значимої галузі національної економіки як хлібопекарська.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного стану хлібопекарської галузі України, виявлення проблем (у тому числі, й інституціональних) її розвитку зокрема крізь призму забезпечення розвитку конкурентного середовища в галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хлібопекарська галузь є однією із провідних галузей національної економіки України, тому що хліб в Україні завжди був і залишається тією соціальною цінністю, яка ніколи не втратить свого значення. Стабільне та ефективне функціонування даної галузі є свідченням становлення конкурентоспроможної харчової промисловості України та національної економіки в цілому. В умовах низької платоспроможності населення хліб та хлібні вироби займають чільне місце у споживчому кошику пересічного українця. У різних країнах людина на добу споживає від 150 г. до 500 г. хлібопекарських виробів. Споживаючи хліб та хлібні вироби, людина наполовину задовольняє свою потребу у вуглеводах та вітамінах групи В, солях фосфору та заліза та на третину – в білках.

Правову основу регулювання виробництва та реалізації хліба та хлібобулочних виробів складають Закони України «Про безпечність та якість харчових продуктів», «Про ціни та ціноутворення», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про стандартизацію», «Про захист економічної конкуренції», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про Антимонопольний комітет України» та ін.

Законодавча база, що регламентує процеси виробництва та реалізації хлібобулочних виробів сучасної України, неспроможна повною мірою захистити хлібопекарів від адміністративного тиску з боку держави. Варто зазначити, що в Україні немає спеціального закону, який визначав би правові, фінансові, цінові й організаційні основи забезпечення належної якості та безпеки хліба та хлібобулочних виробів для життя і здоров'я населення й довкілля під час їх виробництва, переробки, транспортування, пакування, зберігання, реалізації, а також ввезення на митну територію України або вивезення. Особливе занепокоєння українських хлібопекарських підприємств викликає Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку формування цін на продовольчі товари, щодо яких запроваджено державне регулювання» від 17.04.2008 р. № 373 [2]. Прийняття даної постанови створило інституційні перешкоди для розвитку галузі, оскільки передбачає жорстке адміністративне регулювання цін на соціальні сорти хлібу. В таких умовах хлібопекарським підприємствам дуже важко підвищувати технічну та технологічну оснащеність галузі, шукати шляхи виходу на зовнішні ринки та посилювати конкурентні позиції в умовах жорсткої конкурентної боротьби [3, с.57].

Хлібопекарська галузь завжди була одним із стабільних секторів національної економіки України. Питома вага хлібопекарської галузі в загальнонаціональному обсягу реалізованих в 2011 році харчових продуктів склала біля 5,4 %, а валова вартість – 6,5 млрд. грн. [4, с.52].

Виробництво хліба та хлібобулочних виробів з 1955 р. по 1985 р. постійно зростало і в найкращі роки вимірювалось млн. т.: у 1955 р. – 4,3 млн. т., у 1960 р. – 4,4 млн. т., 1965 р. – 6,0 млн. т., 1970 р. – 6,7 млн. т., 1975 р. – 6,9 млн. т., 1980 р. – 7,4 млн. т., 1985 р. – 7,4 млн. т. У 1990 р. обсяг виробництва хлібопекарських виробів зменшився та склав 6,7 млн. т. [4, с. 52]. В сучасній Україні обсяги виробництва хліба значно знизились, так, зокрема, у 2012 р. було вироблено 1,6 млн. т., що в 1,3 рази менше обсягу виробництва даного продукту у 2007 р. та 4,2 рази менше – ніж 1990 р. (рис. 1).

За експертними оцінками зниження обсягів виробництва хлібопекарської продукції пов'язано не стільки зі скороченням споживання, скільки з тінізацією ринку. Ринок

хлібопекарської продукції у зв'язку з його важливістю та соціальною значимістю постійно знаходиться під державним регулюванням та наглядом, що обумовлює фактичну неможливість законного виробництва хліба та хлібопекарських виробів. За оцінками операторів ринку [6] біля 65% хлібопекарських виробів, які виробляються в тіньовому секторі, не проходять державного контролю (у тому числі, і за якістю) і тим самим зменшують офіційні обсяги виробництва даного продукту. Але іншою стороною цього процесу є те, що якість такого хліба та хлібних виробів дуже низька і не відповідає вимогам стандартів якості та санітарним нормам.

Динаміка виробництва хліба та хлібопекарських виробів,
2007–2012 рр.

Рис. 1. Динаміка виробництва хліба та хлібопекарських виробів в Україні в 2007–2012 рр.

Тінізація ринку хлібу та хлібопродуктів призводить до таких наслідків, як неможливість ефективного управління та планування діяльності хлібопекарських підприємств через недостовірність інформації (у тому числі, і щодо реальних потреб в сировині), а також реалізації програм розвитку галузі з урахуванням поточних потреб ринку.

Причинами такої ситуації, що склалася на ринку хлібопекарських виробів, дослідники та хлібопекарі вважають адміністративне регулювання галузі, яке є досить жорстким і стосується регулювання рівня рентабельності соціальних сортів хліба. Так, зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)» від 25.12.1996 р. № 1548 [5] місцевим державним адміністраціям надані повноваження щодо встановлення граничних рівнів рентабельності на соціальні сорти хлібу з метою регулювання цін на них. Місцеві органи виконавчої влади, керуючись даною постановою, встановлюють граничний рівень рентабельності на виробництво соціальних сортів хлібу на рівні 2–5%. Таке адміністративне регулювання на думку хлібопекарів є досить жорстким, призводить до збитковості галузі (оскільки значна частина в структурі виробництва припадає саме на соціальний хліб) і, як наслідок, гальмує її розвиток. Так, зокрема, питома вага хліба, що підлягає державному регулюванню (соціальний хліб), становить більше ніж 75% від загальнонаціонального обсягу виробництва хліба та хлібобулочних виробів, а на окремих підприємствах – досягає 90% [6]. Враховуючи постійне зростання цін на сировину, енергоносії, мінімальний розмір заробітної плати, можна дійти висновку про диспаритет цін на хлібобулочні вироби, тобто ціни на соціальні сорти хлібу не відповідають зростанню цін на складові собівартості даного продукту.

Наслідком такого адміністративного регулювання галузі є зниження прибутковості діяльності хлібопекарських підприємств та збільшення питомої ваги збиткових хлібопекарських підприємств. За даними Державної служби статистики України питома вага хлібопекарських підприємств, які отримали прибуток у 2011 р. порівняно з 2007 р. зменшилась на 6,1% і склала 61,8% до загальної кількості підприємств, у 2012 р. – 60,1% від загальної кількості підприємств, у той час, коли питома вага підприємств, які отримали

збиток у 2011 р. порівняно з 2007 р. збільшилась на 11,7% і склала 38,2% загальної кількості підприємств, у 2012 р. – 39,9%.

Таблиця 1

Окремі фінансові показники хлібопекарських підприємств в Україні
за 2007, 2011 та 2012 роки (млн. грн.)

Рік	Чистий прибуток (збиток)	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток		Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності, %
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	
2007	-10,3	65,8	122,6	34,2	132,9	1,2
2011	-257,1	61,8	188,0	38,2	445,1	0,2
2012	-320,5	60,1	152,2	39,9	472,7	0,6

Зниження прибутковості робить неможливим технічне переоснащення хлібопекарських підприємств, 2/3 обладнання яких фізично та морально застаріло. Оновлення технологічних ліній даних підприємств відбувається дуже важко. Низка хлібопекарських підприємств, виробляючи так званий «елітний» хліб з різними добавками, який є більш рентабельним, покривають не лише витрати на виробництво «соціального» хлібу, але й спрямовують кошти на технічне переоснащення.

Таким чином, основними проблемами, які призвели до диспропорцій розвитку хлібопекарської галузі є: неефективна державна політика регулювання галузі, яка базується на адміністративному стримуванні цін на хліб, унаслідок чого відбувається різке зниження рентабельності підприємств галузі, низький коефіцієнт використання виробничих потужностей, недостатній захист споживачів хлібобулочних виробів від неякісної продукції, фактична відсутність затвердженої державної програми розвитку галузі, яка б гарантувала якість та безпеку споживання хлібобулочних виробів та ін. Зазначені проблеми та відсутність спеціального закону «Про хлібопечення в Україні», який би встановлював основні положення державної політики щодо підтримки виробників хліба та хлібобулочних виробів, створює нездорову конкуренцію як на ринку хлібу, так і на ринку основної сировини для його виробництва – борошна.

Як відомо, конкуренція є необхідною передумовою функціонування ринкової економіки. Її внутрішній механізм, спрямований на ефективний та динамічний економічний розвиток, гнучко реагує на найменші зміни, які відбуваються на ринку, який у свою чергу чутливий до змін у механізмі конкуренції. Це спонукає підприємців постійно шукати шляхи підвищення продуктивності праці, зниження витрат виробництва, запровадження інновацій.

Отже, конкуренція є механізмом, який спонукає підприємців до ефективних дій на ринку. Для підприємств, у тому числі, й хлібопекарської галузі, конкурентне середовище є економічним простором, або частиною зовнішнього середовища, в якому воно вступає в конкурентні відносини з іншими суб'єктами господарювання. Конкурентному середовищу взагалі властиві такі риси, як ініціативність, заповзятливість, прагнення до зростання прибутку. Для кожного конкретного підприємства конкурентне середовище є об'єктивним станом ринку, яке воно повинно враховувати та реагувати на ті умови, що панують в такому середовищі.

У свою чергу, інституційне середовище (яке представляє собою сукупність інститутів та організацій, що чинять безпосередній або опосередкований вплив на стан та розвиток конкуренції, а також сукупність формальних та неформальних правил та норм, санкцій за їх невиконання) задає характер конкурентного середовища, яке складається у тій чи іншій економічній системі. Звідси, якщо інституційне середовище створює стимули для заняття

підприємницькою діяльністю, винаходів та інновацій, більш ефективної організації виробничого процесу, зменшення трансакційних витрат на ринках товарів та ресурсів та ін., то структура ринку буде близькою до конкурентної і, навпаки [7, с.72].

Для формування ефективного конкурентного середовища на ринку хліба та хлібопекарських виробів, важливим є створення сприятливого інституційного середовища, яке б не гальмувало розвиток галузі, як це відбувається в сучасних умовах, а навпаки сприяло б її розвитку.

Основними заходами з покращення становища в галузі і розвитку конкурентного середовища підприємств є такі:

- 1) скасування відповідної правової норми щодо встановлення місцевими органами виконавчої влади граничних рівнів рентабельності виробництва хлібу;
- 2) встановлення рівня рентабельності виробництва хлібу, яка б забезпечувала ресурси для модернізації застарілих технологій;
- 3) встановлення хлібопекарськими підприємствами цін на хліб та хлібобулочні вироби з урахуванням такого рівня рентабельності.

Висновки і перспективи подальших розробок. Отже, на основі вищевикладеного можна зробити висновки, що в цілому хлібопекарська галузь працює стабільно. Разом з тим підприємці-виробники хлібопекарської продукції називають складними умови своєї роботи. Про це свідчить постійне скорочення обсягів виробництва даної продукції, основною причиною якого є адміністративне регулювання галузі. Важливим чинником покращення ситуації на ринку є формування ефективного конкурентного середовища з виваженою політикою ціноутворення, яке не створюватиме інституційних бар'єрів конкуренції. Основними способами подальшого розвитку конкурентного середовища на ринку хлібопекарських виробів є встановлення рівня рентабельності виробництва хлібу, яка б забезпечувала ресурси для модернізації застарілих фондів.

Список використаної літератури

1. Росецька Ю. Б. Інституційні форми розвитку конкурентних відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Ю. Б. Росецька. – Одеса, 2007. – 18 с.
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку формування цін на продовольчі товари, щодо яких запроваджено державне регулювання» № 373 від 17.04.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
3. Пітель Н. Я. Проблеми розвитку міжнародного бізнесу підприємств хлібопекарської галузі АПК України / Н. Я. Пітель // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2011. – № 2. – С. 56–61.
4. Волкова С. Ф. Состояние и перспективы развития хлебопекарной промышленности Украины / С. Ф. Волкова, А. О. Золотухина // Економіка харчової промисловості України. – 2012. – № 3 (15). – С. 51–55.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)» № 1548 від 25.12.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
6. Украина: портрет хлебопекарной отрасли / Исследование рынка, Киев, 2011 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.proagro.com.ua.
7. Росецька Ю. Б. Інституційні засади розвитку конкурентних відносин в економіці України / Ю. Б. Росецька. – Одеса: Пальміра, 2008. – 252 с.

Прийнято до друку 11.07.2013